

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „История и теория на културата“

КУЛТУРАТА В СЪВРЕМЕНОТО ГРАДСКО ПЛАНИРАНЕ НА ЕВРОПА

Автореферат

към дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по професионално направление: 3.1. Социология, антропология и
науки за културата, докторска програма „Културология“ (Културата в
политиките за градско развитие)

Докторант: Радослава Кънева

Научен ръководител: проф. д.н. Иван Кабаков

София,

2024 г.

Дисертационният труд е с обем 222 страници.

Текстът се състои от увод, четири глави, разделени на вътрешни подчасти, заключение, библиографска справка и шест приложения.

Използваната литература включва 92 заглавия на български език и 103 чуждоезични заглавия. Общо 231 източника, в т.ч. публицистични материали и нормативни документи.

В текста са поместени общо 17 цветни изображения.

Съдържание на автореферата:

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	4
ПРЕДМЕТ И АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	6
МЕТОДОЛОГИЯ, МЕТОДИ И ОГРАНИЧЕНИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	9
КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	15
ОСНОВНИ ИЗВОДИ И НАСОКИ ЗА БЪДЕЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ	21
ПРИНОСИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	25
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	26
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА.....	26

Съдържание на дисертационния труд:

УВОД	5
ПЪРВА ГЛАВА. РАМКИРАНЕ НА ТЕМАТА – ДЕФИНИЦИИ И ТЕОРЕТИЧНИ ПЕРСПЕКТИВИ	26
1.1. Културата и града	26
1.2. Съвременно градско планиране	32
1.2.1. Политики и управление	32
1.2.2. Градско планиране и стратегическо планиране	34
1.2.3. Включено градско планиране	36
1.2.4. Културно планиране. Данни, картографиране и участници	38
1.3. Постсоциалистически град, европейско интегриране и планирането	42
1.3.1. Интеграция към ЕС и ролята на планирането	46
1.4. Градско обновяване, водено от култура	48
1.4.1. Градско развитие и градско обновяване	48
1.4.2. Творчески град и културни и творчески индустрии	51
1.4.3. Градско обновяване, водено от култура	57
1.4.4. Социално сближаване и култура за всеки	61
1.4.5. Културата като четвърти стълб на устойчивото развитие	63
ВТОРА ГЛАВА. СЛУЧАЯТ „СОФИЯ“	66
2.1. София и градското планиране	70
2.1.1. Урбанистичен активизъм	76
2.2. София и политиките за култура	84
2.2.1. Културно потребление в град София	86
2.2.2. Културна инфраструктура	90
2.3. „Споделена София 2019“ – градско развитие, основано на култура	96
2.4. Изводи	102
ТРЕТА ГЛАВА. КУЛТУРАТА В СТРАТЕГИЧЕСКОТО ПЛАНИРАНЕ НА ГРАД СОФИЯ	104
3.1. Културно планиране	104
3.2. Декларативни планове	109
3.3. Защо планираме?	118
3.4. Каква култура?	125
3.5. „Постепенно да се изтикат маргиналите“	131
3.6. Изводи	134

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. КУЛТУРНО ОБНОВЯВАНЕ НА ГРАДА	137
4.1. Културата и устройството на територията	137
4.2. Културно обновяване: изследване на случаи	144
4.3. „Топлоцентрала“ – новото „арт сърце“ на София	152
4.3.1. Предистория и основни актьори	153
4.3.2. Материализиране на идеята	156
4.3.3. Сплотяване & устойчивост	160
4.4. „Урбинат – зелен коридор на здравето“ в кв. Надежда	163
4.4.1. Предистория и основни актьори	165
4.4.2. Материализиране на идеята	172
4.4.3. Сплотяване & устойчивост	177
4.5. ИЗВОДИ	180
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	184
БИБЛИОГРАФИЯ	190
ПРИЛОЖЕНИЯ	215

Предмет и актуалност на изследването

Градовете в днешно време се обект на засилен интерес. Хванати в постоянния диалог между глобално и локално, те са първичният опит на по-голямата част от населението на земята по данни на ООН. През следващите десетилетия се очаква тенденцията за урбанизация по цял свят да се засили и да достигне 70% население, живеещо в градска среда. Сравнителната автономия и самоуправление на градовете позволяват те да се превърнат в територии за експеримент, създаване на нови социо-културни модели и практики. От друга страна градовете винаги са били и продължават да са поле на сблъскващи се дискурси, политически съревнования и властови предоговаряния. Бързите промени в растящите и глобализиращи се градове – миграция, природни бедствия, социални неравенства, икономически кризи, вълнуват все по-голям кръг от изследователи. В опит да се намерят решения на комплексните урбанистични предизвикателства, широк кръг от застъпници аргументират нуждата от градско развитие, основано на култура. Интегрирането на културно информиран подход в планирането и управлението на градовете се обвързва с постигането на устойчиво градско развитие и подобряването на социалната сплотеност на обществото.

Темата на дисертационната работа насочва изследователското внимание върху ролята на културата в съвременното градско планиране на Европа. Основните цели на проучването са да проследи процеса на въвеждане на културата като основен ресурс в градските планове за контрол и трансформация на територията, да идентифицира и анализира конкретни стратегически градски планове и ролята на културата в тях и да разкрие влиянието на инструментализирането на културата в промяната на градската среда. Допълнително дисертационният труд има за цел да представи взаимовръзката между отделните актьори и заинтересовани страни и влиянието, което взаимоотношенията им оказват върху резултатите от градското обновяване, водено от култура.

Актуалността на темата се налага през градоустройствената практика на национално и европейско равнище. Програмите на Европейския съюз като „Европейска столица на културата“ и инициативи като „Новия Европейски Баухаус“ успешно въвеждат темата за връзката между културните политики и урбанистичните проблеми в градове в страни членки на съюза, както и в такива извън него. Основните очаквания към планирането, основано на културен ресурс, са за „по-голяма гражданска ангажираност и

стремеж към социално и икономическо равенство“ (Borup, 2017:46). Следвайки тези насоки, местните власти насочват публичен ресурс в разнообразни проекти за градско обновяване, водено от култура. Същевременно съществуващите академични разработки, които разглеждат темата за културно планиране и културно обновяване, често стигат до по-скептични и песимистични изводи за реалната практика (McGuigan, 2010; Degen, García, 2012, Мърсър, 2014). Суитнер (2014) обръща внимание на специфичния контекст на разнообразните национални и местни практики на планиране и градско управление, които силно влияят на реализацията на културното планиране, и аргументира нуждата от допълнителни изследвания в различни контексти. Мърсър (2014) твърди, че културното планиране може да замаскира съществуващи неравенства, като създаде измамен образ за забавление. Градското обновяване от своя страна се коментира като „режими на истината“ (Rossi and Vanolo, 2013: 160), които имат за цел да преобразуват едно пространство в желано, спрямо доминиращите разбирания и ценности (Venkov, 2018: 354). Интегрирането на културен ресурс в подобен тип намеси в градска среда представлява потенциален риск за джентрификация и засилване на съществуващи социални и икономически неравенства (Gonzalez and Gaudiana, 2012; Gainza, 2016).

Именно тази противоречива същност на културата в съвременното градско планиране в Европа е тема на настоящата дисертация. Популярността на публични политики в областта на градското планиране и градското развитие, основани на културен ресурс, налагат нуждата от задълбочен анализ на конкретни практики.

Изследователските въпроси, които тази работа си поставя, са следните:

1. Как и по какъв начин културата се интегрира в съвременното градско планиране на Европа? Има ли споделено разбиране за мястото и ролята на културата в градското планиране?
2. Как се планира култура и каква култура се планира в съвременното градско планиране? За отговор на този въпрос следва предварително да се отговори на следните подвъпроси:
 - Какво се разбира под култура в съвременното градско планиране?
 - Какви данни за култура се използват в планирането?
 - Какви форми на култура/ културно изразяване са обект на планиране?

- Кой са основните заинтересовани страни и активни актьори, които участват в планирането с култура?
3. Има ли отражение в реалната градска среда планирането, основано на култура? По какъв начин културата се инструментализира за целите на социалното сближаване и на постигането на устойчиво градско развитие в проектите за градско обновяване?

Противоречието в обявените и наблюдаваните резултати от културното планиране и културното обновяване често са следствие от противоречивите разбирания за културен ресурс и прикритите мотиви на замесените актьори. Липсата на данни и индикатори за проследяване на процеса затрудняват ясната преценка за ролята на културата в процесите на социално сближаване и на постигане на устойчиво градско развитие.

В академичната литература темата за градско развитие, основано на култура, навлиза през 80-те и 90-те години на миналия век основно в САЩ, Англия и Австралия, а на по-късен етап и в страни в Западна Европа (Landry and Bianchini, 1995; Landry, 2000; Evans, 2001; Мърсър, 2014). През последните две десетилетия темата се засяга все по-често в глобален мащаб включително през примери от Африка и Азия. По същото време темата става актуална и в българския контекст през работата на отделни автори върху потенциала на културния ресурс за териториално развитие, творческите градски квартали и фестивалната индустрия като икономически фактори на местно равнище (Пешева, 2015; Bogdanova, 2019; Петкова, 2023). Настоящият дисертационен труд се фокусира върху случая на град София, в опит да допринесе за обогатяването на българския академичен дебат относно ролята на културата в политиките за градско развитие, както и да допълни корпуса с налична изследователска литература по темата през перспективата на Югоизточна Европа.

Пространствените рамки на темата са предзададени в заглавието с обширното понятие „Европа“. В настоящата работа разгледаната научна библиография и документалното проучване обхващат основно географската единица на Европейския съюз. Град София е избран като основен изследователски терен, тъй като притежава всички реквизити на съвременния град в Европа. Задълбочено изследване на един град може да подпомогне разбиранията за по-широка пространствена рамка, базирайки се на подобните феномени, които въздействат върху градовете в Европа. Същевременно градът носи особеностите на градовете с постсоциалистическо минало от Югоизточна

Европа, които рядко биват репрезентирани в академичната литература по темата (Hirt, 2012). София показва комплексността в полето на градските политики, зависимостта от исторически и социален контекст, които индивидуализират конкретния опит, но и общите феномени, които се появяват в града и близките модели за справяне с приблизително еднаквите предизвикателства на местно ниво. Допълнително примерът на град София е показателен за феномена на културно планиране и културно обновяване в Европа, тъй като то не се случва в изолация. Напротив, дисертационният труд показва, че както изискванията към устройственото и стратегическото планиране на територията, така и актът на намеса и промяна в градската среда се случват в интензивен диалог с европейски структури и с участието на международни актьори. В глобализирания контекст градовете „съществуват в свят на други градове“ (Robinson, 2011). Релевантността на резултатите от изследването, проведено в град София, надхвърлят местния контекст и са представителни за основни начини на включване на културата в съвременното градско планиране в Европа.

Времевата рамка на проучването се фокусира най-вече в периода между 2010 г. и 2024 г. Кандидатурата на София за „Европейска столица на културата“, започнала през 2010 г., бележи значителна промяна в отношението между градското планиране и културния сектор. Хронологичната рамка на документалното проучване е по-широка, тъй като обхваща исторически обзор на градоустройството на столицата, поместен във втора глава на дисертационния труд. Ключови времеви репери на историческия обзор са 1989 г. и демократичните промени в страната и 2007 г., свързани с присъединяването на страната към Европейски съюз. Проучването на случаи се помества в рамките на периода между отпадането на София от конкурса ЕСК през 2014 г. и пролетта на 2024 г.

Методология, методи и ограничения на изследването

В основата на настоящата дисертация е ролята на културата в съвременното градско планиране на Европа. Избраната тема предполага интердисциплинарно изследване, свързано с интегрирането на културата в съвременните практики на планиране и обновяване. То осигурява „място за срещи“ на перспективи от географията, социологията, културологията и политическите изследвания. Проучването има за цел да опише и анализира критически пространствените градски трансформации и да изведе приложими в практиката изводи и препоръки.

Градското планиране спада към по-машабната тема за градско управление и към въпросите кой и по какъв начин взима решения за средата, която обитаваме. Интердисциплинарният подход, използван в изследването, заимства от научна литература от полето на географията и социологията и по-конкретно от областта на градските изследвания. Пресечните точки между социология, културна антропология, и *human* география са множество, когато обсъждат създаването и трансформацията на пространство. Изключително важен е така нареченият дискурсивен обрат в географията (Soja, 1999) и пространствен обрат в хуманитарните и социални дисциплини. Двойствената същност на пространството като физическо място и като културен конструкт предполага нуждата от анализ не само на физическите качества на дадено място, но и на носените от него значения и ценности. Градският план е механизъм, с който тези значения, както и физическото изражение на пространството се контролират и променят. Той уточнява граници и регулации, задава посоката, в която човек следва да използва пространството (Парк, 2002). Същевременно човешката дейност постоянно изменя предписанията и границите, присвоява градската среда за своите нужди и желания. В това отношение Мишел дьо Серто (1984) разграничава стратегии и тактики, говорейки за начините на всекидневна употреба на пространството. Стратегиите се основават на възможността да се отделиш от средата, да я очертаеш, да отграничиш ресурсите и правилата ѝ. Тактиките се осланят на случайна възможност, те не притежават власт, а се възползват от момента. Тактиката се случва в пространството на другия и не го завладява изцяло. Всекидневните дейности, които Дьо Серто разглежда, са такива тактики. Връзката между планирания град и употребите му наподобяват идеите за стратегии и тактики на Дьо Серто. Устройствоният план чертае възможните употреби на територията, а стратегическият план чертае възможните ѝ развития и трансформации. Междувременно жителите и посетителите на града непрестанно го изобретяват отдолу-нагоре във „форми на производство на собствени пространства от страна на гражданите – правене на града такъв, какъвто го искаме“ (Дичев, 2010). Въпреки това, силата, която стратегиите имат да изобретяват пространство, не бива да се подценяват. Суитнер (2015) твърди, че съвременното градско планиране е вид „*imagineering*“ – изобретява една обща визия, която афектира материалното развитие на града и живота в него. Културното въображенерство (*cultural imagineering*), както го нарича той, разглежда градското развитие като процес, „при който дискурсивното създаване на смисъл функционира като легитимиране и стабилизиране на определени материални практики в планирането“ (пак там). Поради тази причина настоящата дисертация се фокусира върху градското

планиране, планиращите и общата визия, която те създават. Именно плановите в тяхната дискурсивна същност и отношението им към физическата характеристика на града предполагат културологичен подход като основен в интердисциплинарната област на изследването.

Настоящата работа се разграничава от разбиранията за културата единствено като високата култура, присъща на „култивирувания“ гражданин. Културата не се изчерпва до високите постижения в изкуствата и образците на културно наследство. Това не означава, че изкуствата, формите на изразяване и наследството не са част от културата. Най-често понятието се дефинира чрез изреждане на елементите, които я съставят: модели на мислене, поведение, разбирания, ценности (Тойнби, 1993: 842-843). В обхвата на културата, дефинирана през изреждане на елементи и процеси, могат да се включват и празниците, храната, облеклото и т.н. Разширяването на понятието за култура крие опасност от загуба на фокус при провеждането на конкретно проучване. Поради тази причина, за целите на настоящия труд културата ще се дефинира през две посоки: 1) аналитичната дефиниция на култура, която изследователят използва при анализиране на наблюдаваните процеси, и 2) дефиницията, която респондентите в проучването припознават. Първата посока, следвайки широко антропологично разбиране, дефинира културата като „система от кодове за поведение, общуване и произвеждане на смисли“ (Дичев, 2002: 8). По-конкретно в изследването ме интересуват онези места и практики в градските планове и проектите за градско обновяване, които показват културата като място за създаване на смисли на устойчиво развитие и на общуване между различни социални групи. Втората дефиниция, която респондентите в проучването припознават, свежда понятието до още по-конкретни пространства – културната инфраструктура в града, обектите на културно наследство и практики – събития и фестивали на изкуствата. В общ план целта на проучването е да разбере коя/и роля/и на културата се разпознават като нужни в процесите на градско планиране. Същевременно проучването не цели единствено препредаването на вижданията на респондентите, а и извеждане на последствията от „употребите“ на даден вид култура за целите на градското развитие.

Изследователските цели предполагат широка палитра от използвани методи и подходи в процеса на осъществяване на проучването. Интердисциплинарният подход към темата изисква използване на методи от различни полета на хуманитарните и социалните науки. В основата на използваните методи са събирането и анализирането на

качествени данни от разнообразни източници – документално и теренно проучване на избрани изследователски случаи, полу-структурирани интервюта с експерти, наблюдения и неформални разговори. В документалния преглед са включени от една страна международни споразумения, наднационална и национална нормативна рамка и други релевантни източници, които касаят институционалните параметри, в които се движи съвременното градско планиране. Отделно е включен исторически преглед на практиката на планиране в София, тъй като историческият контекст, в който новите идеи за планиране навлизат, е особено важен при тяхното прилагане. В опит да се оцени настоящото състояние и интегрирането на културните политики в стратегическото планиране на град София, документалното проучване обхваща тринадесет подобрени стратегически планове, приети след 2010 година.

Освен документалното, се проведе и теренно проучване. Основни методи за него са полу-структурирани интервюта с експерти, наблюдение и неформални разговори. Допълнително изследването включва два избрани изследователски случаи (case studies) за конкретни намеси в градска среда.

На база на документалното проучване се откриха институциите и отговорните лица в процеса на градско планиране в София – общински служители, представители на местната власт, наети външни експерти и активни културни оператори. Част от изследователските задачи е да се обхване техният поглед върху културното планиране, разбиранията им за това каква култура следва да се интегрира в градското планиране и с каква цел. Петнадесет интервютата са проведени в периода март-май 2024 г., спрямо разработен въпросник. Те обхващат темата за стратегическо градско планиране и ролята на културата в него и представят разбиранията и мотивите на основните отговорни лица и заинтересовани страни в процеса по културно планиране. Към проведените интервюта в работата са добавени интервюта, събрани през 2018 г. като част от магистърска ми теза: „Post-socialist strategic urban planning as the meeting point of traveling ideas and intertwined geographic imaginaries. The case of Sofia city“, както и от изследователски проект “CultUrEn – културното наследство като фактор за постигане на устойчиво градско развитие”¹, в който взех участие през 2023 г. Включването на интервюта, част от проект „CultUrEn“, спомага да се постави случаят на София в национална перспектива.

¹ Проектът на Софийски университет, с ръководител проф. д.н. Иван Кабаков, е финансиран от Фонд Научни изследвания - МОН, номер на договора КП-06-Н45/6.

Споделеният от администратори и политически представители опит със стратегическото градско планиране откроява релевантни проблеми и предизвикателства.

В хода на изследването изкрystalизира един изследователски въпрос – до каква степен стратегическото планиране влияе на промяната на градската среда? За отговор на въпроса в теренното проучване се избраха два случая на културно обновяване в София – създаването на Регионален център за съвременно изкуство (РЦСИ) „Топлоцентрала“ в сграда на бивша отоплителна централа и „Урбинат – зелен коридор на здравето“, международен проект за обновяване на публични пространства в кв. „Надежда“. Примерът на два реални проекта за културно обновяване изгражда по-плътното разбиране за ситуацията на планиране и въздействието, което планове имат върху пространствената трансформация в града.

Изследването на случаи е често използван метод в социалните науки и културната антропология. Проучването на случай включва проследяване на процес, подробно запознаване с условията и факторите, които влияят върху крайния резултат, и разбира се, запознаване и анализиране на самия краен резултат. Двата случая са избрани, тъй като отговарят на следните критерии:

- Релевантност към поставените изследователски въпроси (идеята за включване на културата като водеща или като един от основните елементи за градско развитие),
- Избраните случаи отговарят на идеята за съвременно градско планиране, тъй като включват гражданите и заинтересованите страни в процеса на изготвяне и реализация,
- Изследваните случаи имат пряко отношение към стратегическото градско планиране,
- Случаите присъстват в недостатъчна степен в съществуваща академична литература.

Събраните качествени данни от различни източници – стратегически градски планове и интервюта с експерти, са анализирани тематично и съдържателно с помощта на специализиран софтуер „Quirkos“². Софтуерът предоставя възможност за едновременна работа по отграничаване на теми и кодове в разнообразни източници на

² Изказвам благодарност към проект „Професионална реализация на културолога“ с ръководител гл. ас. др. Нели Стоева за осигуряването на достъп до платен лиценз на софтуера.

качествени данни и проследява пресечни точки между тях. Кодирането като метод за анализ представлява “маркери или етикети, които придават значение” на парчета текст – изречения или цели параграфи“ (Turner, 2019). Използването на кодове в настоящата работа спомага за открояване на тематични категории и отграничаването на различни отношения към тях.

Политическият контекст, в който изследването се провежда, особено когато разчита на качествени данни, събрани от респонденти, представители на местна власт и администрация, винаги остава своя отпечатък върху терена. В случая на настоящето дисертационно проучване, събраните интервюта съвпаднаха с промяна в политическата власт на местно равнище и период на поредни политически кампании на национално равнище. Проведените избори за кмет, районни кметове и общински съветници в края на 2023 г., оказаха значително влияние върху някои аспекти на проучването. От една страна доведоха до забавяне в провеждането на интервюта с експерти и отговорни лица. От друга страна, напрежението, което продължаващото реструктуриране внасяше във всички административни звена, се усещаше и по време на провеждането на интервютата. Трябва да се отбележи липсата на участие от страна на политически отговорните лица. В случая на град София, две са ключовите позиции при създаване и имплементиране на културни политики: заместник кметът по „Култура, образование, спорт и младежки дейности“ и председателят на комисията по „Образование, култура, наука и културно многообразие“. Заемащите и двете длъжности бяха сменени след изборите есента на 2023 година³. Новите лица, заемащи постове, отказаха участие в настоящето изследване.

Рефлектирайки върху ограниченията на настоящето проучване, е необходимо да се коментира характеристиката му на „моментна снимка“ в динамичното и бързо променящото се поле на градски трансформации. Описаната институционална структура, идентифицираните основни актьори в областта на инструментализирането на културата за целите на разрешаването на урбанистични предизвикателства, подлежат на интензивни промени в рамките на следващите години. Стабилността на градската среда е измамна. В този контекст изследването не претендира за изчерпателност на

³ Зам. Кмет по култура стана Яна Генова, завършила „Културология“ в СУ „Св. Климент Охридски, директор на Къща за литература и превод. Длъжността на председател на комисията по култура се зае от Мирослав Боршош, завършил „Културология в СУ „Св. Климент Охридски“, бивш зам. кмет по култура 2022-2023 г.

представените перспективи. Препоръките, направени в края на дисертационния труд, са относими към настоящия момент. Въпреки това, изводите от настоящата работа очертават основните направления, през които можем да разберем процеса по интегриране на културния ресурс в политиките за градско развитие.

Кратко изложение на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение с изведени препоръки, библиография и приложения. Всяка от четирите глави е разделена на отделни, но свързани части.

Уводът представя основните характеристики на изследването – обекта и предмета на изследването, поставя изследователски въпроси и работни хипотези, описва хронологични и пространствени граници и обобщава методите за събиране и анализ на емпиричния материал. В увода е поместен коментар за изследователската ми позиция, възможностите и ограниченията, която тя „носи“ със себе си.

Първа глава, озаглавена „Рамкиране на темата – дефиниции и теоретични перспективи“, представлява обзор на съществуващата научна литература по проблематиката за връзката на културата с градското развитие. Главата започва с обзор на различните перспективи и отделните дисциплини, които се ангажират с темата за взаимоотношенията между културата и града. На второ място главата проследява тенденциите в градското управление и съвременното градско планиране. Градско управление, както се изразяват Пиер и Питърс, „е система за формулирането и преследването на колективни цели на местно политическо ниво“ (2012: 71). Глобализацията променя основни параметри в градското управление. Жув (2005) изследва как европейските държави реструктурират управленската логика след 70-те години на миналия век. От една страна, част от политическите решения се прехвърлят на по-високо от националното ниво – това на международните организации като Европейския съюз. От друга страна, държавата прехвърля голяма част от задълженията и отговорностите по управлението на територията на по-ниското общинско ниво. От градовете се очаква да разрешават глобални проблеми на местно, локално ниво. Критични учени като Суингедау и Роудс анализират новия подход на управление като нова технология на управление, в която демократичният процес е заложен на карта (Swyngedouw, 2005: 1993; Rhodes, 1996). Това изместване има отношение и към градското планиране. С изместването от „government“ към „governance“, планирането се

ориентира към консолидиране на желанията и нуждите на различен набор от заинтересовани страни. Въпреки това, политическият му характер продължава да бъде скрит – търси се консенсус между всички заинтересовани страни и се избягва възможния конфликт между тях (Gualini, 2015). Планирането изразява конкретни ценности и виждания, а планиращите се превръщат в политически актьори (Friedmann, 2008: 254). Първа глава продължава с обсъждане на понятията за стратегическо планиране и включено градско планиране – такова, което се случва с участието на граждани и заинтересовани страни. Множеството фактори, които определят процесите на създаване на един план, са коментирани от позицията на отделни изследователи (Calderon et al., 2015 Gualini, 2015 Albrechts, 2012 Suitner, 2015 и др.).

За целите на настоящото проучване в първа глава са въведени и понятията за постсоциалистически град и за европейско интегриране на публични политики. Терминът за постсоциалистически град е осмислен през работата на Тувикене (Tuvikene, 2016) като детериториализирано понятие. Постсоциалистическото като детериториализирано понятие означава, че не е специфично само за даден регион, нито за даден град като цяло. Части от града могат да се разглеждат като постсоциалистически, други – като нещо друго. Така се извежда обикновената природа на града – това означава, че всеки град е преди всичко „уникална съвкупност от по-широки процеси“ (Робинсън, 2006: 109) (цитирано в Tuvikene, 2016: 140), където някои от процесите са постсоциалистически. Тувикене дава два начина, по които се проявява постсоциалистическото – като продължение и като прекъсване: „продължението на правителствените технологии и пространства, и прекъсване като форма на анти-приемственост“ (Tuvikene, 2016: 141). Отдръпването на местната власт от териториалното и икономическо планиране на града се разглежда като вид анти-приемственост и прекъсване – промяна в обществото, която е тясно свързана със социалистическото минало и поради това може да се разглежда като постсоциалистическа характеристика. Тази част от изследването завършва с коментар относно влиянието, което присъединяването на бивши социалистически държави към Европейския съюз оказва върху националните им политики за териториално планиране.

Втората половина от първа глава обръща внимание на конкретната академична литература, свързана с ролята на културата в политиките за градско развитие. Проследено е развитието на понятието за културна и творческа икономика и идеята за творческа класа и творчески град. Последните две оказват силно влияние върху

политиките за градско обновяване в Европа през последните три десетилетия и водят до дефинирането на понятието за „градско обновяване, водено от култура“ (culture-led urban regeneration). Дисертационният труд откроява ключови очаквания от процеса на културно обновяване, като използва разделението на Ферили и др. (2016):

1. Обновяване, водено от култура (*Culture-led regeneration*), където културата е катализатор за промяна.
2. Културно обновяване (*Cultural regeneration*), където културата е напълно интегрирана в процеса по градско обновяване.
3. Култура и обновяване (*Culture and regeneration*), където културата има ограничена и изолирана роля.

Основните очаквания от интеграцията на културата в процеса по градско обновяване са подобряване на социалното сближаване в обществото и постигане на устойчиво градско развитие. В края на първа глава са описани двете роли на културата, които се използват като аналитична перспектива в теренните проучвания – първата като сплотяваща и обединяваща обществото сила, втората като четвърти стълб на устойчивото развитие.

Втора глава, озаглавена „Случаят „София“, обхваща преглед на историческите, социални и културни особености, които оказват влияние на наблюдаваните процеси. Обзорът обхваща широки времеви рамки, позовавайки се на вторична литература за периода на двадесети век и началото на двадесет и първи век. Допълнително са разгледани специфичните практики на градско (устройствено и стратегическо) планиране, както и културните политики на града. Основен акцент е поставен на постсоциалистическия опит на София и на процеса по интеграция към нормите и препоръките на Европейския съюз. Това са и двата фактора, които оказват най-силно влияние на интегрирането на културата в съвременното градско планиране.

Втората половина от втора глава прави обзор на културните политики на столицата през последните десетилетия, като предоставя по-конкретни количествени данни относно културното потребление и културната инфраструктура на града. Този обзор е ценен, тъй като показва каква е реалната културна обстановка в столицата. Културната инфраструктура е разгледана в контекста на културен ресурс, който би следвало да се включи в планирането на развитието на града. Културното потребление

маркира отчасти някои от системните предизвикателства пред активното включване на гражданите в културния живот на града. Главата приключва с извеждане на участието на София в конкурса за ЕСК-2019 като основен момент в обвързването на урбанистичните предизвикателства на града с местните културни политики. В изготвянето на кандидатурата и публичния дебат около него се забелязва навлизането на идеите за културно планиране и културно обновяване в речника на местна власт, културни оператори и експерти архитекти и урбанисти.

Трета глава „Културата в стратегическото планиране на град София“ обръща внимание на съвременното (настоящо) стратегическо планиране на града, интегриращо културни ресурси като инструмент за постигане на цели на местната власт. Анализите и разсъжденията в настоящата глава са подкрепени от сравнителен контент анализ на приети стратегически планове на местно ниво в периода 2012-2023 г., наблюдения на процеса на създаването на три от тези стратегии и проведени петнадесет полу-структурирани интервюта със заинтересовани страни (проведени в периода март – юни 2024 г.). На този етап на изследването прилагането на различни методи за събиране и анализиране на качествени данни, цели да придаде по-плътна картина на планирането в София, разбирано като многостепенен процес на управление (governance), оспорван и оформян от разнопосочни частни и групови интереси на активни заинтересовани страни. В процеса ключова позиция заемат експерти от различни области (урбанисти, архитекти, социолози, инженери и др.), както и общински административни служители, упълномощени да работят върху конкретни стратегически документи. Техните намерения, убеждения и перспектива са от особено значение за разбирането на процеса на планиране. От тях често зависи кой и до каква степен ще бъде включен като участник в процеса на планирането, както и кои предложения и препоръки ще бъдат отразени във финалната версия на плана. Институционалната рамка, в която основните актьори са позиционирани, е другият основен фактор за взаимоотношенията между тях, за това, което могат, и това, което не могат да планират.

Сравнителният анализ на стратегическото градско планиране показва навлизането на реториката за творчески град в управлението на София и обща съгласуваност с европейски и международни цели и приоритети, които извеждат културата като важен ресурс за устойчивото градско развитие. Същевременно, по-задълбоченият поглед върху предвидените и реализираните проекти разкрива по-скоро периферна позиция на културата, в която общинските политики не обвързват културния

ресурс с общото градско развитие. Планираните проекти не отговарят на амбициозните цели на визията, която е заложена в плановите. Данните и индикаторите, които плановите използват, са друго предизвикателство както пред планиращите, така и пред настоящето проучване. Постсоциалистическият контекст на слаба администрация, липса на доверие в институциите и отхвърляне на идеята за намеса на местната власт силно повлияват сектора на планиране.

Опитът на стратегическите документи да надскочат лобирането на конкретни интереси и да структурират приоритети на общината за следващите седем (десет, дори двадесет) години извън политическите партии и конкретните политически личности, остава ограничен. Плановите са по-скоро край на един процес, а не началото му. Срещите, консултациите, събраните и обработени данни, съгласуването вътре и вън от общината, това е процесът, който предхожда гласуването на тези документи. Това е една от задачите на тези планове – да уеднаквят визията за бъдещето на града в по-тесен или по-широк кръг от участници.

Не на последно място в главата се коментира каква култура се интегрира в градското планиране и какви са мотивите за нейното инструментализиране. Културата, която плановите и планиращите най-вече припознават като ключова за градското развитие, е високата култура, утвърденото културно наследство и новите форми на консуматорски градски събития. Алармиращо е изказването на един от респондентите в изследването – главния архитект на столицата по това време Здравко Здравков, че правилното обновяване с участието на културен ресурс цели да „изтика маргиналите“, тоест хората, които не са желани в центъра на столицата. Крайно дискриминативната реторика за „изчистване на хората“ е притеснителна, тъй като е споделена от представител на „високата“ администрация на град София, от позиция натоварена с основната отговорност за планирането на града. Други респонденти изтъкват липсата на свързаност между културните и социални политики в общината, което допълнително подлага под въпрос потенциала на културния ресурс за подобряване на социалното сплотяване, съответно и на устойчивото развитие. Културните оператори често са незапознати с проблематиката и могат да участват волно или неволно в процеса на джентрификация.

Четвърта глава „Културно обновяване на града“ има за цел да отговори на един от изследователските въпроси – има ли отражение в градската среда интегрирането

на културата в планирането на градското развитие? Главата прави преглед на отделни проекти за градско обновяване, водено от култура в София от 2010-та година насам, като аргументира избора на два изследователски случая – създаването на РЦСИ „Топлоцентрала“ в бивша сграда на топлоцентрала на Национален дворец на културата и международния проект за обновяване на публични пространства в периферни квартали чрез природно-базирани решения „Урбинат“. Двата случая са разгледани през идентични елементи – предистория и основни актьори, материализиране на идеята и ролята на културата в проекта спрямо устойчивостта и социалното сближаване.

РЦСИ „Топлоцентрала“ е интригуващ случай на общинска подкрепа на гражданска инициатива за реконструкция на изоставена общинска сграда за целите на съвременното изкуство. Културното градско обновяване е премислено през широкия потенциал за трансформация на пространството, подобряване качеството на живот на живущите в квартала, подобряване на имиджа на града и преосмисляне на връзката между човека и природата. Мотивацията зад него е свързана с нуждата на голяма част от артистите в град София от добре оборудвана сцена, която да показва независими продукции. Успехът ѝ се определя от постоянния натиск и лобиране на разнообразни групи от местни професионалисти, както и незаменната подкрепа, която получават на международно равнище. В процеса на предоговаряне между инициаторите на проекта и местната власт, моделът на управление на центъра бива изменен в полза на познатия на общината културен институт, изгубвайки възможността за нов тип съвместно управление. Въздействието от осъществяване на инициативата върху политиките за социално сплотяване и устойчиво развитие на общината е разнопосочно. Въпреки това ясно може да се отбележи, че в действията на РЦСИ „Топлоцентрала“ се вижда ангажимент към грижата за толерантността на обществото и грижата за природата. Целесъобразността на действията им остава въпрос за последващи проучвания.

„Урбинат – зелен коридор на здравето“ е случай на културно обновяване в жилищен квартал извън центъра на града. Проектът използва културния ресурс, разбран като спомените, нагласите и значенията, които местните отдават на градското пространство. Паметта им и желанията им за промяна са изразени в крайния резултат на проекта: възстановени учебна оранжерия и спортни площадки и нов амфитеатър за събития на открито. Същевременно случаят е показателен за значението, което отношенията между отделните отговорни лица и заинтересовани страни оказват върху реализирането на проекта. Вътрешните договорни отношения, обменът на

международен опит, изискванията за отчетност пред финансиращите структури – всички те допълнително рефлектират върху процеса на взимане на решения. Многостепенното управление на процеса се оказва предизвикателство пред съгласуваността на действията на отделните актьори. Бъдещето на публичните пространства като коридор на здравето остават в ръцете на районната администрацията, независимо от идеите за съвместно управление на някои от обектите.

Заключението на дисертацията систематизира изводите от отделните части и се концентрира върху представяне на основните резултати от работата. В заключението са прецизирани препоръки относно интегрирането на културни и градски политики в практиката по планиране и обновяване на територията. Препоръките са отправени основно към практики, активисти, културни оператори и представители на местна власт, които действат в полето на културното обновяване и изготвянето на политики за общинско и градско развитие.

Основни изводи и насоки за бъдещи изследвания

Основната цел на дисертационния труд е да опише, разгледа и анализира ролята на културата в съвременното градско планиране на Европа, като изследва случая на град София. С кандидатурата на София за Европейска столица на културата между 2010 г. и 2014 г. се утвърждават и задълбочават връзките между културния сектор (основно изкуствата и културното наследство) и планиращите града. Творчеството се представя като важен ресурс за преодоляване на урбанистични проблеми в столицата, свързани с нуждата от обновяване на публични пространства и сгради. Процесът по интеграция към Европейския съюз оказва силно влияние, поради въвеждането на нов тип стратегическо интегрирано градско планиране. Планирането на града винаги изразява конкретните нагласи на времето, в което е създавано. Стратегическите документи са нови инструменти за навигиране на публични инвестиции и изисквания за получаване на средства от оперативните програми на ЕС. Културният сектор участва в създаването на стратегии с ясният мотив за създаване на нови източници на финансиране.

Някои от работните хипотези на дисертационния труд се потвърдиха чрез проведеното изследване. Противоречието в обявените и наблюдаваните резултати от културното планиране и културното обновяване често са резултат от противоречивите

разбирания за културен ресурс и прикритите мотиви на замесените актьори. Разбиранията за култура в плановете е изключително широко и обхваща както процеса по създаване и разпространение на изкуства, така и опазването на културно наследство, развлекателната индустрия и културното многообразие. Въпреки това основни разбирания за култура, които могат да се изведат от плановете, са като висока култура, утвърдено културно наследство и нови форми на консуматорска градска култура. Редица стратегически плановете интегрират културата и културния ресурс в целите и мерките си, но не предвиждат конкретни плановете за тяхната реализация. Липсата на данни и индикатори за проследяване на процеса затрудняват ясната преценка за ролята на културата в процесите на социално сближаване и на постигане на устойчиво градско развитие. Общите формулировки в декларативните плановете позволяват отчитането на разнопосочни проекти като успешни примери за изпълнението им. Съответно влиянието на отделните актьори и отговорни лица в инициативите за градско обновяване, водено от култура, е основно за крайния резултат от конкретните намеси и промени в града.

В резултат на направеното изследване могат да бъдат формулирани и други заключения. Културата като двигател на градско развитие може да доведе до засилване на социални неравенства, дискриминативни практики, комерсиализиране и твърде засилено туристическо развитие на дадена територия и други проблеми, идентифицирани в академичната литература. Случаят на град София не е изключение, както проучването документира в изказванията на представители на „високата“ администрация в столицата. Обновяването на градски пространства чрез култура е свързано с желанието за „изчистване“ на хора, практики и обекти от дадена територия. Културните оператори, които взимат участие в процесите по културно градско обновяване, следва да осъзнават потенциалната си роля на съучастници в процесите на джентрификация, водена от местна власт или друг актьор и да настояват за засилване на връзката между социалните и културните политики.

Изследваните два случая на трансформирана градска среда чрез култура – създаване на РЦСИ „Топлоцентрала“ и обновяване на публично пространство „Урбинат – коридор на здравето“ открояват няколко основни характеристики. На първо място това е силното международно участие в „измислянето“ на пространството – от идейното равнище до физическото му изпълнение. Съвременните градски процеси са отворени, те се случват с участие на действени лица на местно и европейско равнище. Същевременно културното обновяване включва активно заинтересовани страни – граждани и

граждански организации, в съвместно проектиране на новото пространство. Въпреки това в процеса по материализиране на идейния план, общината ограничава участието в процеса или го пренасочва към други актьори – фирмите изпълнители на обществени поръчки, които рядко са били част от предварителните предоговаряния със заинтересовани страни. Крайният резултат от обновяването е следствие от интеракции между множество актьори, някои от които са обект на договорни отношения възложител-изпълнител, други са случайни ситуационни срещи между конкретни личности. Многопластовото управление предполага комплексни властови връзки, които навигират процеса. Опитът на град София е ценен в общоевропейски план и представлява важен изследователски терен. През него се показва динамичност и разнопосочност в действията на местна власт в прилагането на европейски стандарти при управлението на града. Постоянният диалог и обмен, който се случва между градовете в ЕС, е особено важен в предефинирането на конкретни обекти от градската среда. Същевременно местният контекст, в случая на град със социалистическо минало в Югоизточна Европа, продължава да определя институционалната рамка и възможностите пред планирането на града, основано на култура.

На основата на резултатите от изследването могат да се формулират препоръки към процеса по включване на културата в съвременното градско планиране, както и в съответните проекти за градско обновяване в изпълнение на планове.

Препоръки относно интегрирането на културата в градското планиране:

- Липсват индикатори за проследяване на въздействието на културата върху избрани урбанистични проблеми. Изработването и въвеждането на такива в местните политики за култура и градско развитие биха подобрили диалога между заинтересованите страни относно целесъобразността на дадена градска инициатива или проект в градска среда. Индикаторите следва да обхващат както очакваните позитивни резултати от инвестициите в културно обновяване, така и да проследяват потенциалните негативни ефекти. Нуждата от качествени данни, събрани през етнографски методи на изследване, не бива да се пренебрегва за сметка на количествени данни.
- Липсата на връзка между социалните и културните политики, коментирана в настоящото проучване, води до проблем с интегрирането на културата в градските планове за развитие. Възможна препоръка за конкретната липса би

било по-тясното обвързване на отделните департаменти в Столична администрация, позициите на заместник кметове, натоварени с изпълнение на политики в двете сфери и комисиите в Столичен общински съвет.

- Липсва информираност сред културните оператори относно възможните употреби на културен ресурс в процеси на дискриминация, джентрификация и задълбочаване на социалните проблеми в града. Необходими са подобрени обучения по темата, които да се предоставят на ангажираните културни оператори и културните институти на територията на Столична община, за да повишат те осведомеността си.
- Множеството участници в процеса на градско обновяване често изместват фокуса от нуждата за привличане на гражданско участие в процеса към техническото предоговаряне на изпълнението на проектите между изпълнител и възложител. Колкото повече всички отговорни лица са запознати с идеята за съвместно проектиране и са част от неговите първоначални стъпки, толкова по-голяма е вероятността за създаване на доверие между участниците.
- Трудното постигане на съгласие за обща визия и действия е резултат от характера на градското управление. Процесите по обновяване са винаги конфликтни, обект на властови взаимоотношения, различни и разнопосочни желания за бъдещето и значението на градското пространство. Поради тази причина медиацията между отделните страни би следвало да е осъзнат и публично коментиран процес. По този начин може да се намали напрежението между отделните страни.
- Необходима е промяна в етапите по реализиране на стратегическите планове след тяхното приемане от Столична община. Възможно решение е обособяване на интердисциплинарен екип, чиято основна отговорност да е работа по изпълнението на стратегическите планове като координация между отделни заинтересовани страни за реализиране на мерките и проектите, включени в плана.

Бъдещи изследвания са необходими за проследяване на трансформациите на политиките за създаване на творчески град в отделни градове и случаи в Европа. Проучвания на съвместно културно въображенерство на града предоставят знания за начина, по който заедно трансформираме средата, в която живеем.

Приноси на изследването

1. Очертана е теоретичната рамка, позволяваща осмисляне на процеса по популяризиране на градски политики за развитие, основани на културен ресурс. Теоретичната рамка, изложена в дисертационния труд, предоставя основа за осмисляне и анализ на процеса на навлизане и популяризиране на градски политики за развитие, които се основават на културни ресурси. Тази рамка обединява различни теоретични перспективи и подходи, които позволяват задълбочено разглеждане на взаимодействието между културата и урбанистичните процеси.
2. Културологичният подход, съчетан с теоретична рамка от различни изследователски перспективи, допринася и обогатява академичния диалог по темата за обвързването на културни и градски политики.
3. В рамките на изследването е направен обстоен обзор на редица инициативи и проекти за включване на културата като двигател за промяна в градската среда на София, започвайки от 2010 г. до 2023 г. Някои от тези проекти вече присъстват в академичната литература, но рядко се разглеждат заедно, което дава възможност за ново и по-пълно разбиране на динамиката на градските трансформации.
4. Изследването показва скритите (и понякога явно споделени) мотиви зад инструментализирането на култура сред представители на общинската администрация. Изяснява се, че целта на естетизирането на градската среда чрез изкуството и събитийната активност не е обвързана толкова със създаването на социална сплотеност и културна интеграция на различните социални групи, колкото с изместването на нежеланите групи хора от публичните пространства. Тези политики, въпреки че се представят като инициативи за градско обновяване, често имат за цел да променят социалната структура на пространствата, като премахват видимостта на маргинализираните общности.

Публикации по темата на изследването

1. Кънева, Р. (2022) Понятия за култура в Съвременното Градско планиране на Европа. Софийски университет Св. „Климент Охридски“, Философски факултет, книга Докторантски четения, том 6/2022, 91-102.
2. Кънева, Р. (2023) Включено планиране с и за култура. Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ Философски факултет Културология том 2, 45-56.
3. Кънева, Р. (2023) Пространство и Култура: Картографиране на Културата и Културните Ресурси. *Критика и хуманизъм* 59:207-218.

Използвана литература в автореферата

Дичев, И. (2002) *От принадлежност към идентичност*. София: ЛиК.

Дичев, И. (2010) Случвания на града отдолу. *Семинар.бг*, брой 2, достъпно онлайн на <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy2/111-contents-broy2/454-sluchvaniya-na-grada-otdolu.html>

Мърсър, К. (2014) Картографиране на културата и планиране за култура. Превод от английски език Нели Стоева. В: Кабаков, Ив. (съст.) *Идеи в мениджмънта и политиките за култура 2007– 2013*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 296–307.

Парк, Р. (2002) Градът: предложения за изследване на човешкото поведение в градска среда. превод Мая Грекова. В: Грекова, М. съст. (2002) *Градът: социална реалност и представа*. София: Изток-Запад, 77-125.

Петкова, К. (2023) „Градските фестивали в Садово, Берковица, Вършец и Габрово: разпознаваемото лице на локалните общности“. В: Кънев, С., Яниславова, М., Първанов, Б., Иванова, Н., съст. (2023) *София-Скопие: културна динамика на градските пространства*. София: Ерове, 326-344.

Пешева, П. (2015) Пост-индустриалните пространства за творчески практики: от периферия към център, от алтернативно към пазарно, *Семинар.бг*, брой 12, достъпно на:

https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy12/633-post_industrialnite_prostranstva.html

Тойнби, А. (1993) ,Употреба на термините: общество, култура, цивилизация.‘ В: Гинев, Д. и Стефанов, Ив. съст. *Идеи в културологията том 2*. София: УИ Св. „Климент Охридски“, 841-854.

Albrechts, L. (2012) Reframing strategic spatial planning by using a coproduction perspective. *Planning Theory*, 12(1): 46 –63.

Bogdanova, Z. (2019) Kapana In Plovdiv As The “First Creative Industries District”: Reality Or Illusion. *sp Antropologia*, N 6/01: 138-165.

Borup, T. (2017). Just Planning: What Has Kept the Arts and Urban Planning Apart?. *Artivate.*, 6 (2) <https://aura.antioch.edu/stuworks/16>

Calderon, C., Mutter, A., Westin, M., Butler, A. (2022): Navigating swift and slow planning: planners’ balancing act in the design of participatory processes. *European Planning Studies*, DOI: 10.1080/09654313.2022.2156271.

De Certeau, M. (1984) *The practice of everyday life*. London: University of California press.

Degen, M. and García, M. (2012) The Transformation of the ‘Barcelona Model’: An Analysis of Culture, Urban Regeneration and Governance. *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume36, Issue5: 1022-1038.

Evans, G. (2001) *Cultural planning. An urban renaissance?*. Routledge London and New York.

Ferilli, G et al. (2016) Power to the people: when culture works as a social catalyst in urban regeneration processes (and when it does not). *European Planning Studies*, DOI: 10.1080/09654313.2016.1259397

Friedmann, J. (2008) The Uses of Planning Theory A Bibliographic Essay. *Journal of Planning Education and Research*, 28: 247-257, DOI: 10.1177/0739456X08325220.

Gainza, X. (2016) Culture-led neighbourhood transformations beyond the revitalisation/gentrification dichotomy. *Urban Studies Journal*, Vol. 54(4) 953–970 DOI: 10.1177/0042098016630507.

Gonzalez and Gaudiana, (2012) ‘Chapter: Culture-led regeneration or creative gentrification?’. In: Laery, M. and McCarthy ed. *The Routledge Companion to Urban Regeneration*. Routledge: Taylor & Francis Group, 536-547.

Gualini, E. (ed.) (2015) *Planning and Conflict: Critical Perspectives on Contentious Urban Developments*. London/New York: Routledge.

Hirt, S. (2012) *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-socialist City*. Chichester: WileyBlackwell.

Jouve, B. (2005) From Government To Urban Governance In Western Europe: A Critical Analysis. *Public Administration And Development*, 25: 285–294.

Landry, C. (2000) *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Comedia Earthscan.

Landry, C. and Bianchini, F. (1995) *The creative city*, London: Demos comedia.

McGuigan, J. (2010) *Cultural analysis*. London: Sage.

Pierre, J. and Peters, G. (2012) Urban Governance. In: Mossberger, K. et al. eds. *The Oxford Handbook of Urban Politic*. New York: Oxford University Press.

Rhodes, R.A.W. (1996) The new governance: Governing without government. *Political studies*, Vol.44(4): 652-667.

Robinson J. (2011) Cities in a World of Cities: The Comparative Gesture. *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 35.1 January 2011 1–23. DOI:10.1111/j.1468-2427.2010.00982.x

Rossi, U., Vanolo, A. (2013) REGENERATING WHAT? The politics and geographies of actually existing regeneration. In: Laery, M. and McCarthy, J. eds. *The Routledge Companion To Urban Regeneration*. Routledg 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon.

Soja, E. (1999) In different spaces: The cultural turn in urban and regional political economy. *European planning studies*, vol. 7, N1: 65-75.

Suitner, J. (2014) Cultures Of Image Construction Approaching Planning Cultures As A Factor In Urban Image Production. *European Spatial Research And Policy*, Volume 21 2014 Number 1, 10.2478/esrp-2014-0004, 39-51.

Suitner, J. (2015) *Imagineering Cultural Vienna: On the Semiotic Regulation of Vienna's Culture-led Urban Transformation*. Vienna: Transcript Verlag.

Swyngedouw, E. (2005) Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-State. *Urban Studies*, Vol. 42, No. 11, 1991–2006

Turner, D. (2019) Beginners guide to coding qualitative data, Достъпно на: <https://www.youtube.com/watch?v=lYzhgMZii3o> [Последно прегледано на: 03.11.2024 г.].

Tuvikene, T. (2016) STRATEGIES FOR COMPARATIVE URBANISM: Post-socialism as a De-territorialized Concept, *International Journal Of Urban And Regional Research*, Volume 40, Issue1: 132-146, Doi:10.1111/1468-2427.12333.

Venkov, N. (2018) Assembling The Post-Socialist Marketplace: Transitions And Regeneration Projects At The Central Pazar Of Sofia, *EthnoAnthropoZoom*, 17:229-279.